

Алтернативна икономическа политика за излизане от кризата и следкризисно развитие на България

Иван Ангелов *

Резюме: Главна задача на автора е да докаже, че сегашната икономическа политика на правителството има по-добра алтернатива. Напомнени са накратко теоретичните фундаменти на неокласическата и неокейнсианската икономическа теория и основаните на тях икономически политики.

Препоръчани са голям брой конкретни спешни мерки на алтернативната икономическа политика за стимулиране на индивидуалното, държавното и инвестиционното потребление. Отделено е специално внимание и са препоръчани множество мерки от средно- и дългосрочен характер на алтернативната икономическа политика: изработване на стратегия за ускорено догонващо икономическо развитие на България до 2030 година; посочени са главните икономически цели на стратегията; връзката между икономическия растеж и растежа на заетостта; създаването на съвременен човешки и интелектуален капитал; формирането на съвременни секторни, отраслови и продуктови структури и свързаните с тях експортни структури; тотална модернизация на технологиите; диверсификация на източниците на енергия и намаляване енергоемкостта в стопанския и домакинския сектор; за по-рационално съотношение между реалния и

финансовия сектор; за активното ни участие в европейската интеграция, в това число във Фискалния пакт и в Еврзоната; за развитието на комплексна инфраструктура; за смекчаване на демографската криза; за развитието на модерно образование и съвременна наука; за повишаване конкурентоспособността на икономиката; за по-голяма социална ориентация на икономическата политика; за развитието на България като регулирана социална пазарна икономика; за необходимостта от ускорено догонващо икономическо развитие.

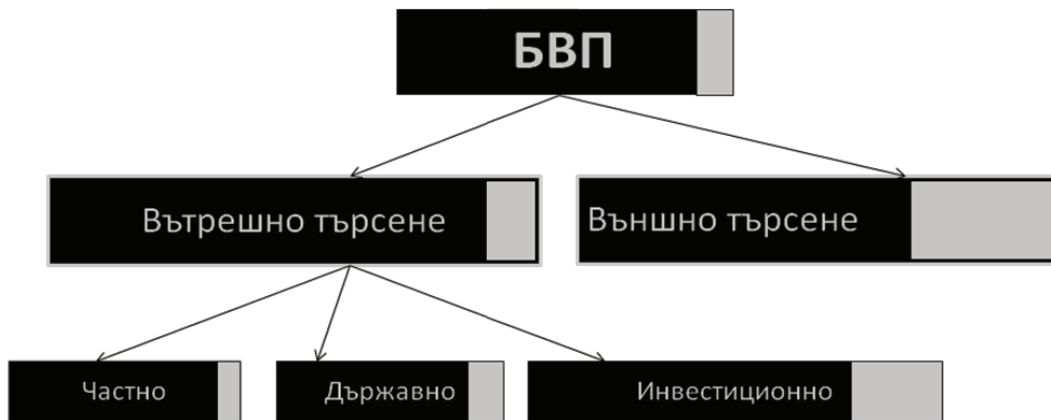
Ключови думи: алтернативна икономическа политика, икономическа криза, мерки на икономическата политика, изход от кризата, следкризисно развитие.

JEL: E2, E6, O.

Правителството твърди, че неговата икономическа политика е най-добрата и че тя няма алтернатива. В следващите редове ще се опитам да докажа, че такава алтернатива има.

Теоретичен фундамент на икономическата политика на сегашното правителство е, че при силен частен сектор, дерегулация на стопанската дейност и финансова стабилност икономическият растеж започва автоматично. Според тази теория финансовата стабилност ражда доверие, а доверието – растеж. Затова правител-

* Иван Ангелов е доктор на икономическите науки, професор, член-кореспондент на БАН.

Фигура 1. Влияние на рецесията върху БВП

ството не се интересува от нищо друго освен от балансирания бюджет и ниския публичен дълг като източник на доверие пред рейтинговите агенции и финансовата общност. Така разсъждават напоследък и в Брюксел. Световният и нашият опит обаче опровергават такава теория.

Алтернативата на тази теория е, че растеж има само при наличие на ефективно вършно и външно търсене. Дори при идеална финансова стабилност никой предприемач не би произвеждал, ако няма пазар за продукцията му. А пазар ще има, ако е налице платежоспособно търсене. Това личи от уравнението на Кейнс, по което сега цял свят изчислява БВП:

БВП = индивидуално потребление + държавно потребление + инвестиционно потребление + износ-внос.

БВП у нас зависи главно от вършното потребление: индивидуално, държавно и инвестиционно. Както посочих, за да расте производството, трябва да нараства платежоспособното търсене. А то расте само когато растат доходите. При замразени номинални и намаляващи поради инфлацията реални разполагаеми доходи няма допълнително търсене, дори ако "пращим" от финансова стабилност. Такава стабилност се превръща в стабилна агония на бедността.

В най-общ вид влиянието на рецесията върху съставките на БВП и върху общия му размер е показано на фиг. 1.

Пояснение: *Негативното влияние на рецесията върху БВП и неговите съставки е показано на фигурата със сивите правоъгълници. Стимулиращата политика ограничава размера на пораженията от рецесията и увеличава БВП, а рестриктивната политика потиска вършното търсене, увеличава размера на пораженията и свива още повече обема на БВП.*

България, както и Европа, се намира в **криза на ограничено търсене**. Ние ще изпитваме последиците от ограниченото външно търсене поради свиването на износа. То вече започна през последното тримесечие на 2011 година. Далеч по-големи са негативните ефекти върху съвкупното вършно търсене в резултат на потиснатото частно (на домакинствата), държавно и инвестиционно търсене. **Изясняването на характера на кризата е условие за поставяне на правилна диагноза. Тя пък е предпоставка за избор на правилна политика и вземане на подходящи антициклични мерки за противодействие на рецесията.**

Щом сме в криза на свето търсене, очевидно **най-подходящата политика е стимулиране на търсенето** по всички възможни съставки на БВП и с всички възможни инструменти. Рестриктивната политика в такава ситуация е погрешна, защото води към задълбочаване на спада в производството, заетостта и доходите, т. е. изостря рецесията.

Като имам предвид че настоящата криза се дължи на **недостатъчно вътрешно и външно търсене** и изхождам от икономическата теория и световната стопанска практика, смятам, че в България **са възможни две рецепти за антициклична политика: консервативна¹ и кейнсианска.**

Обща характеристика на неоконсервативната рецепта:

1. Необходима е тотална приватизация, защото частният сектор е винаги по-рационален от държавния.

2. Възприема се агресивната формула "пазар без държава". Държавата трябва да бъде изгонена от икономиката, защото не решава проблеми, а самата тя била проблем, както казваше на времето президентът Рейгън. И най-лошите пазарни решения са по-добри от най-добрите решения на държавните институции. Пазарът е винаги умен, а държавата – винаги глупава.

3. Пазарът по природа е стабилен и се самонастройва на оптимален режим, ако се зададе стабилен траен процент на нарастване на паричната маса, примерно с 1, 2 или 3 процента годишно. Достатъчни са три условия за това: пълна приватизация, пълна дерегулация и финансова стабилност. Всяка намеса на държавата е вредна.

4. И в нормални, и в кризисни условия трябва да се провежда рестриктивна бюджетна политика - държавните разходи да се съкращават и преразпределението чрез бюджета да не превишава 25-30 % от БВП.

5. Държавата не трябва да се намесва на пазара по време на криза. Частният сектор може сам да изведе икономиката от кризата.

6. Цели на консервативната икономическа политика са: уравновесен бюджет, нисък публичен дълг, ниска инфлация, трайно фиксиран валутен курс, запазване на валутния борг. Консерваторите превръщат инструментите на икономическата политика (бюджет, дълг, инфлация, лихвен процент, валутен курс и т.н.) в цели на политиката. Допуска се смесване на цели и средства на икономическата политика. Човекът отсъства от ценностната система на консервативната икономическа политика.

Настоящата световна криза, причинена от консервативната теория и практика, е венец на нейния провал. Какво по-убедително доказателство от кризата, която струва на човечеството десетки трилиони долари и неописуеми страдания на много милиони хора! Ръководители на Световната банка заявяваха през 2009 г., че в резултат на кризата в слабо развитите страни ще починат с 200 000 повече деца, отколкото при нормални условия. Джоузеф Стиглиц писа през ноември 2008 г., че "сегашната криза за консервативната школа е това, което беше падането на Берлинската стена за комунизма". Макар и много трудно и бавно, в света протича преориентация от неоконсервативната към неокейнсианската теория и стопанска практика.

¹ В САЩ и в световната икономическа литература се борава с понятието консервативна, докато в България тя се нарича неолиберална. Консервативен икономист в САЩ е бил Милтън Фридман, също Алън Гринспан и много други, а либерални икономисти - Джоузеф Стиглиц, Пол Кругман и редица други.

Обща характеристика на неокейнсианската рецепта:

Кейнсианската теория е за смесена икономика: държавна и частна, с преобладаващ частен сектор. Държавните и частните предприятия да са равнопоставени пред закона и да се конкурират под икономическото "слънце".

2. Кейнсианците са за "пазар и държава", които да се допълват, контролират и коригират взаимно. Държавната намеса трябва да улеснява нормалното функциониране на пазара, а не да го затруднява. Тя следва да коригира само вредните за обществото здравословни, екологични и други последици от функционирането на пазара. С други думи - за регулирана пазарна икономика.

3. Кейнсианците твърдят, че пазарът е по природа нестабилен. По данни на МВФ през последните 25 години по света е имало 122 финансови кризи, предимно национални и регионални. Държавата трябва да се намесва постоянно, за да поддържа пазара в стабилен режим. Без интелигентно държавно участие няма стабилно нормално функциониране на пазарното стопанство. Държавата създава правилата за пазарно поведение и контролира тяхното спазване. Без държавно участие в управлението на икономиката би настъпил тотален стопански, социален и политически хаос.

4. Кейнсианците провеждат гъвкава антициклична политика. В нормални времена, ако има опасност от прегряване на икономиката, те повишават данъците и лихвите и намаляват държавните разходи. При криза на търсенето (както е сега) намаляват лихвите и данъците и повишават държавните разходи, за да стимулират търсенето. Така се поизглаждат частично цикличните криви. Бизнес циклите остават, но със смекчени негативни последици за производството, заетостта и доходите. В нормални условия кейнсианците са за

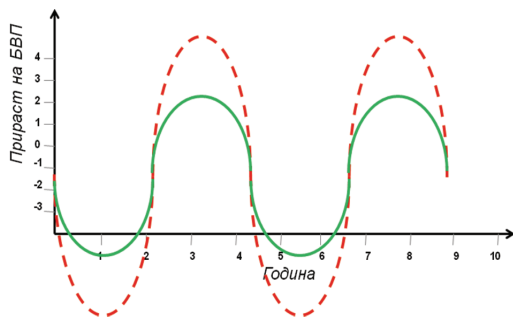
умерен бюджетен излишък, а в кризисни – за умерено дефицитен бюджет. Известно е твърдението на Кейнс, че в кризисни условия умереният бюджетен дефицит е не само допустим, но и необходим. Дефицитът не води до инфлация, понеже тя спада рязко при рецесия. Бюджетният дефицит в ЕС тази година се очаква да е около 4,0 %. За разлика от догматичната и разрушителна консервативна рестрикция, кейнсианците провеждат гъвкава конструктивна политика за стимулиране на търсенето.

5. Кейнсианците твърдят, че по време на криза е необходима активна държавна намеса. Няма нито един случай в света през последните 100 години да се е излязло от значима криза без активно участие на държавата. Ако не беше масираната намеса на държавата в САЩ, ЕС, Япония, Китай, Русия и други страни през 2008-2010 г., светът вече щеше да е в дълбока рецесия, във финансова разруха, в хуманитарна трагедия и политическа катастрофа, даваща простор за ултралеви и ултрадесни политически формации и личности. Президентът Буш призна публично опасността от тотален срив през септември 2008 г., когато настояваше пред Конгреса да утвърди пакета от 700 млрд. долара за финансова стабилизация, в допълнение на поискания и получен през пролетта на същата година пакет от 300 млрд. долара.

6. Цел на икономическата политика за кейнсианците в крайна сметка е качеството на живота на хората. То се измерва с голям брой икономически, социални и други показатели, но най-важните за хората са: заетост, доходи, сигурност. Човекът е експлицитно във фокуса на икономическата политика.

7. Кейнсианската политика води до смекчаване на кризата и по-бързо излизане от нея, защото се стимулира търсенето на домакинствата, държавата и инвеститорите. Неслучайно стимулиращата програма на САЩ при президента Обама през

2009 г. беше за 787 млрд. долара, на Китай - 765 млрд., в Япония - около 400 млрд., в Русия - 250 млрд., в Германия и Великобритания - за по над 100 млрд. долара, и т.н. По приблизителни оценки за финансова стабилизация в развитите страни през 2008-2010 г. и за стимулиране на търсенето са били изразходвани около 10 трилиона щатски долара². МВФ призова през ноември 2008 г. за глобална фискална програма по 2 % от световния БВП за 2009 и 2010 г. за стимулиране на стопанското оживление, независимо от допускането на временни бюджетни дефицити и увеличени публични дългове. И това беше направено от МВФ – блястителя на финансовата стабилност.

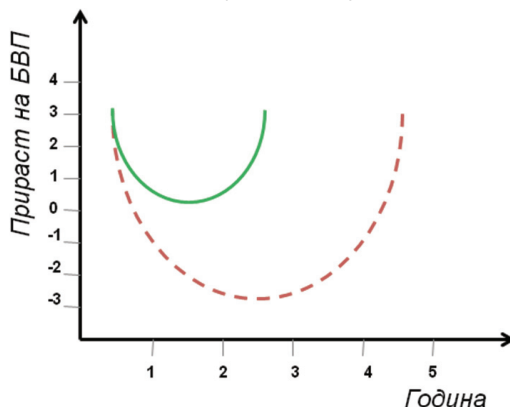
Фигура 2. Консервативна и кейнсианска антициклична политика

Антицикличната политика на двете школи може да се представи в следната опростена графика (виж фиг. 2):

Пунктирната линия е най-общ вид на кривата на производството (заетостта, доходите) в нормални и кризисни години без активна държавна регулация, с изключение на умерена намеса в най-остри кризисни ситуации. Тя може да бъде наречена **крива на бизнес циклите на консервативната теория и практика**. Тази крива показва дълбоки спадове, включително рецесии и депресии (силно охлаждане на икономиката) и високи темпове на растеж (силно прегряване на икономиката) в години на интензивно развитие.

Непрекъснатата линия показва смекчените колебания на производството (заетостта, доходите) при активна антициклична политика в нормални и кризисни години. С тази намеса на държавата спадовете не са толкова дълбоки и понякога рецесиите дори могат да се избегнат или силно да се смекчат. Така обществото губи по-малко потенциална продукция, заетост и доходи. При такава политика горещите върхове на стопанска активност са по-изгладени и се избягва прегряване на икономиката. Студените гъна на стопанска активност също са по-изгладени и се избягват дълбоки рецесии в икономиката. Тя може да бъде наречена **крива на бизнес циклите на кейнсианската теория и практика**. Тази антициклична политика не премахва бизнес циклите, но ги смекчава и избягва икономически и други екстремални ситуации с тежки последици.

Поведението на стопанската дейност в кризисна ситуация при консервативна и кейнсианска антициклична политика може да се представи и графично в опростен вид, като се разгледа само един сегмент на цикъла – рецесията (виж фиг. 3):

Фигура 3. Консервативна и кейнсианска крива на рецесията

² Консервативните икономисти в САЩ и в Европа обясняват настоящата дългова криза със заделените от държавите големи средства за финансова стабилизация и стимулиране на търсенето и го използват като аргумент против намесата на държавата по време на кризи. Това не е вярно. За подробности виж статията "Кой натрупа публичния дълг в Америка и Европа?" в моя сайт в Интернет на адрес www.iki.bas.bg/CVita/angelov/index.htm публикация № 190.

Голямата пунктирна крива показва в най-общ вид измененията в производството, заетостта и доходите **при пасивна (неоконсервативна) антициклична политика**, главно с инструментите на паричната политика. Тук не става дума за пълна липса на такава политика, понеже тогава би настъпил тотален срив на производството, заетостта и доходите с произтичащите тежки социални и политически последици. Това, както вече посочих, призна и президентът Буш през септември-октомври 2008 година. При консервативна антикризисна политика има дълбоко пропадане на производството, заетостта и доходите, настъпва рецесия, а при по-тежки случаи и депресия³. Освен това, продължителността на рецесията е по-голяма – 3-4 и повече години и кризата е тежка U-образна, W-образна и дори L-образна. В Япония тя беше L-образна и продължи две десетилетия. Сега в Европа се проявява W-образният тип рецесия. Възстановяването в този случай е по-продължително, противоречиво и мъчително. В крайна сметка общият размер на пропуснатото производство, заетост и доходи (определен с пространството вътре в пунктирната крива) е много голям. Цената на кризата за обществото е далеч по-висока.

Малката непрекъсната крива показва в най-общ вид измененията в производството, заетостта и доходите **при активна (неокейнсианска) антициклична политика** с инструментите на бюджетната и паричната политика. В резултат на това пропадането в производството, заетостта и доходите е по-малко. Макар и по-малък, растежът се запазва или се ограничава със стагнация. Продължителността на намалената стопанска активност при запазен растеж или на меката рецесия, ако

има такава, е по-кратка. В резултат на това общите размери на загубеното производство, заетост и доходи (определени с пространството вътре в непрекъснатата крива) са по-малки.

Можем да се запитаме: гали тези две криви не са пълна абстракция, каквато няма в реалната стопанска дейност по света? Отговорът е категоричен – в този случай те са условни, но отразяват в най-обобщен и опростен вид реални ситуации в различни страни – както при предишни, така и в настоящата криза. Голямата пунктирна крива отразява в много висока степен измененията (рецесията) на БВП, заетостта и доходите в САЩ, ЕС, Япония, Русия, Великобритания и други по-малки страни в настоящата криза през 2008-2009 г. **Малката непрекъсната крива отразява в много висока степен измененията при запазен, макар и по-нисък растеж на БВП за 2009 г. в Китай (9,1 %), Индия (8,0 %) и Бразилия (-0,6 %).** Първите две са единствените големи световни икономики, в които нямаше рецесия през настоящата глобална криза, а в последната тя беше минимална.

Направеният кратък преглед на теоретичните основи на двете доминиращи школи в съвременната световна икономическа теория и основаната на тях стопанска политика ни улеснява в избора на най-подходящи спешни мерки за смекчаване на негативните последици от започналата нова рецесия в Европа. При криза на свитото търсене **няма по-ефикасно средство от стимулиране на търсенето**. Както вече посочих, три са направленията за такова стимулиране: частното, държавното и инвестиционното търсене.

Растеж на БВП в България сега не е възможен, защото зависи главно от вътрешното търсене: домакинско, държавно

³ В съвременната световна икономическа теория и практика е общоприето да се говори за рецесия, когато спадът на БВП е едноцифрено число. При 10 и повече процента спад се смята, че има депресия. При Маркс описанието на фазите на цикъла е по-различно.

и инвестиционно. Вътрешното търсене обаче ще се свида и в най-добрия случай ще стагнира. Износът ни едва ли ще расте, поради рецесията в нашите основни търговски партньори. Тогава откъде ще дойде растежът? Отговорът е прост: няма да има растеж!

2012 ще е поредната тежка година за България. Сега по-важно е да преценим какво може да се направи за смекчаване на последствията от рецесията в ЕС и стагнацията (а може би и рецесията) у нас. Ще напомня отново за някои спешни мерки, които трябва да се предприемат веднага. Те следва да дадат резултат до няколко месеца или най-късно до една-две години.

Човекът не присъства пряко в ценностната система на правителствената икономическа политика. Човекът обаче е във фокуса на алтернативната икономическа политика, основана на кейнсианските принципи, която предлагат много икономисти, между които съм и аз. Тук ще оглася част от моите препоръки, осигуряващи растеж на доходите и на общото вътрешно потребление.

Направеният кратък преглед на теоретичните основи на двете доминиращи школи в съвременната световна икономическа теория и основаната на тях стопанска политика ни улеснява в избора на най-подходящи спешни мерки за смекчаване на негативните последици от започналата нова рецесия в Европа:

1. Стимулиране на индивидуалното потребление, което формира около 67 % от БВП у нас – по предварителни данни на НСИ за 2011 година:

➤ През изминалите 20 години беше допусната върховна несправедливост – производството и производителността на труда у нас нарастваха два пъти по-бързо от заплатите и пенсиите. То личи и от сравнението на относителните равнища на България по БВП на човек от населението (44 %) и по заплати

(20-21 %) спрямо средните в ЕС-27. Затова през следващите десетина години заплатите у нас следва да нарастват по-бързо от производителността. Така работодателите ще върнат на работещите това, което са им отнели досега. Това ще бъде вътрешно преразпределение на доходи от един субект на друг, а не в макроикономически план;

- Индексирание на ниските заплати и пенсии с натрупаната инфлация от юли 2009 г. до сега. В бъдеще – от януари 2013 г. всички заплати и пенсии трябва да се индексират с инфлацията. Най-бедната страна в ЕС не може да си позволи да не прави това;
- Възстановяване на отстъпките за свободните професии, отнети в началото на 2008 г. при въвеждането на 10 процентния пропорционален данък върху доходите на физическите лица;
- Повишение на минималната работна заплата до 300 лв. месечно;
- Въвеждане на семейно данъчно облагане на доходите в класическата му форма;
- Повишение на минималните пенсии до 200 лв.;
- Хранителни ваучери за най-бедните с месечен доход до 150 лв.;
- Повишение на помощите за инвалиди, самотни майки, млади семейства;
- Нисколихвен гържавен кредит за домакинства без собствено жилище, затрунени от кризата да обслужват ипотечните си заеми. Разликата до пазарната лихва да се компенсира на търговските банки от бюджета;
- Един лев оставен допълнително на домакинствата създава между 1,0 и 1,5 лв. нови доходи по веригата на междуотрасловите връзки. Това е ефектът на мултипликатора.

При индивидуалното потребление ударението трябва да се постави върху подпомагане на бедните и средните доходни групи, в чиято потребителска кошница преоблада-

дават произведени в България стоки. Стимулирането на потреблението на високодоходните групи в сегашните условия е нецелесъобразно, понеже в тяхната потребителска кошница преобладават вносни стоки. Това би помагало за създаване на нови (или запазване на съществуващи) работни места в чужбина, което България не може да си позволи.

2. Стимулиране на държавното потребление, което формира около 15 % от БВП:

- Правителството предвижда постепенено намаление на бюджетния дефицит до 0,5 % от БВП в 2014 г., главно чрез прогължаващо съкращаване на разходите. Като най-бедна страна в ЕС с критично острите ни проблеми, през 2011-2014 г. трябва да прилагаме политика на бюджетен дефицит плътно до позволените 3,0 % от БВП, финансиран с вътрешни и външни заеми (при очакван средно за ЕС през 2012 г. около 4 %);
- В тази връзка следва да се допусне повишение на публичния ни дълг от 16,8 % от БВП в края на 2011 г. до 25-27 % през следващите кризисни години, при разрешен от ЕС до 60 % и очакван в общността за 2012 г. около 85 %. Това не застрашава финансовата стабилност на страната. Ако се прилага препоръчаната тук икономическа политика и при благоприятна икономическа ситуация в ЕС като цяло, към 2014-2015 г. може да се очаква излизане на България от кризата и икономически растеж около 4-5 %. При такъв растеж ще се увеличат данъчните и други постъпления в бюджета, което ще осигури постепенно намаление на дефицита през следващите години, без съкращаване, дори при умерено увеличение на разходите;
- Да се отменят наложените през есента на миналата година 2 % допустим таван за бюджетен дефицит и 40 % за публичен дълг в устройствения закон за бюджета, защото са по-ниски (по-строги) от съществуващите ограничители

в еврозоната и в ЕС и са недопустими за най-бедната страна в общността. С нашата бедност и мизерия на милиони хора е безотговорно правителството да се гордее с най-нисък дефицит и задлъжнялост в ЕС. С това то не може никого да впечатли, но ще засили страданията на българските граждани;

- Пропорционалният корпоративен данък и данъкът върху доходите на физическите лица да бъдат преобразувани от средата на 2012 г. или най-късно от началото на 2013 г. в умерено прогресивни данъци с облагане на четири равнища: 10, 15, 20 и 25 %, при далеч по-високи преки данъци в ЕС. За данъка върху доходите на физическите лица да се въведе необлагаем минимум за месечен доход до 400 лв. Тези промени се налагат, защото нашите преки данъци са не само антиевропейски, но и антисоциални. Твърденията, че с тях се привличат ПЧИ са несериозни и не се потвърждават от практиката. Освен това, редица страни от ЕС, а също и САЩ повишиха прогресивните си преки данъци през последните години като едно от средствата за намаляване на бюджетните дефицити;
- През следващите 3-4 години България да промени структурата на данъчната си система като я сближи с европейската. Това означава увеличаване дела на бюджетните приходи от преки данъци, които сега са 6 % от БВП (а в ЕС 13,5 %) и намаляване дела на приходите от косвени данъци, които сега са 17,2 % от БВП (а в ЕС 13,4 %). Да отпадне данък "колиба" и да се въведе данък "лукс" за недвижими имоти. В рамките на предстоящото ускоряване на европейската интеграция във фискалната политика това сближаване е неизбежно и необходимо;
- Реинвестираната част от печалбата за производствени сгради, машини и съоръжения да не се облага с корпоративен данък през следващите 10 години;

Статии

- Признаване на ускорена амортизация за новозакупени от фирмите производствени машини и съоръжения през 2012-2015 г.;
- Отмяна на произволния ограничител от 40 % за държавните разходи в консолидирания бюджет, който в страните от ЕС е 49,3 % по разходите и 44,6 % по приходите за 2011 г. Такъв твърд ограничител не следва да се поставя. Той може да варира по години в зависимост от конкретните условия, без да нараства произволно;
- Вземане на крути мерки за подобряване събираемостта на данъците, ограничаване на сивия сектор и на контрабандата, което ще осигури допълнителен годишен приход на бюджета 1,0-1,5 млрд. лв.⁴;
- Еднократно съкращаване на централната и местната администрация и на разходите по нейната издръжка с 15 % през втората половина на 2012 г. и с още 20 % през 2013 г.;
- Прекратяване на практиката на забавени разплащания на държавата и общините с бизнеса за извършени работи и възстановяване на ДДС. Забавените разплащания на държавата да се олихвяват по същия начин, както просрочията на гражданите;
- Да се прекрати отнемането в полза на бюджета на остатъчната неразпределена печалба от държавните фирми (след изплащане на корпоративния данък и 80 % дивиденди). От 1 януари 2013 г. дивидентът за държавата да се намали на 30 %. Това ще им осигури допълнителен финансов ресурс и ще улесни излизането им от кризата;
- Допълнителна субсидия за здравеопазване, образование и наука през 2013 и следващите години;
- Увеличение на фонд "Наука" (до 200-250 млн. лв. годишно) за 2013-2015 г. и широкото му откриване за всички категории участници;
- Увеличение на субсидията за БАН до 120 млн. лв. за 2013 г. с постепенно повишение през следващите години. Повишение на субсидиите за държавните университети и намаление на студентските такси. Загържането и намалението на студентските такси да се превърне в държавна политика през следващите години;
- Да не се предоставя държавна субсидия на частните училища и университети, тъй като това би означавало да се отнема от бедни и средно доходни родители, чиито деца учат в държавните училища, и да се предоставя на заможните и богати родители, чиито деца учат в частните училища и университети. Освен това, около 70 % от данъкоплатците нямат деца в училищата и университетите и не е логично те да субсидират заможните и богатите родители;
- Увеличение на инвестиционните и оборотните кредити за гребния и среден бизнес от 2012 г. чрез Българската банка за развитие при по-ниска субсидирана от държавата лихва;
- Създаване от средата на 2012 г. или най-късно от началото на 2013 г. на държавно-частен фонд за иновации и високотехнологични експортни производства, с равни вноски от бюджета и частния бизнес, с начален капитал 1,0 млрд. лв., който да нараства през следващите години;
- Допълнителни субсидии на общините в най-тежко положение;
- Форсирани мерки, дори с елементи на принуда, за задължително обхващане в образователната система на ромските деца и задължителни няколкомесечни курсове за придобиване на квалификация по конкретни професии за възрастното

⁴ Според най-нови чуждестранни анализи за сивия сектор в нашата икономика държавата губи ежегодно около 3-3,5 млрд. лв. от неплатени данъци.

ромско население. Това население при- тежава огромен интелектуален потен- циал, ако бъде образовано и придобие подходяща квалификация. Образованието е единственият начин за приобщава- не на тези стотици хиляди хора, чийто капацитет сега не се използва и чието деструктивно поведение ще създава все повече проблеми на българското об- щество през следващите години и де- сетилетия.

За този вид разходи мултипликаторът е между 1,5 и 2,0.

3. Стимулиране на инвестицион- ното потребление, което формира около 24 % от БВП:

- Форсиран ремонт и строителство на училища и болници, където нуждите са най-остри. Да се разшири незабавно потен- циалът на онкологичната и сърдеч- но-съдовата профилактика и лечение;
- Ускорено строителство на детски ясли и градини в големите градове;
- Форсирана топлинна изолация на учили- ща, болници и други обществени сгради. По-активно държавно стимулиране на топлоизолацията на частните сгради;
- Бързо изграждане на завода за обработ- ка на твърди отпадъци в София и на сметища в други градове;
- Ускорено създаване на инфраструктура за високоскоростен интернет, която да покрива цялата територия на страната;
- Възобновяване изграждането на завод за наноматериали, предвиден в проек- тобюджета за 2010, но снет от сегаш- ното правителство;
- Разширение, модернизация и поддържане на водна, екологична и транспортна ин- фраструктура, в т.ч. пътища от втора до четвърта категория; Бързи подобре- ния във В и К за намаляване загубите на вода (които сега са около 60 %) и подо- бряване качеството на питейната вода;

- Строителство на малки и средни язови- ри, подобряване поддържането на нали- чните и възстановяване на изоставени- те и разрушени напоителни системи за земеделието;
- Изпълнение на най-спешни отводнителни, водозащитни, антиерозионни проекти;
- Централизация в управлението на евро- пейските фондове и електронизация на процедурите. Повишаване квалификаци- ята на ангажирания персонал и въвежда- не на извънреден, ако се наложи – полу- военен режим, за по-добро усвояване на средствата. Да се постави задачата за реално усвояване на поне 50 % от предви- дените средства по структурните фон- дове на ЕС за текущия бюджетен цикъл. За този вид разходи мултипликаторът е между 1,5 и 2,5.

С предлаганите до тук действия за 2013 г. може да се осигури **допълнителен ресурс около 2,8-3,0 млрд. лева, а за второто по- лугодие на 2012 г. – около 1,3-1,5 млрд. лв.** Този ресурс следва да се разпредели за пре- поръчаните мерки, като се осъществят приоритетно само тези, за които достига- т средствата в рамките на бюджетен дефицит до 3 % от БВП. През 2014 и след- ващите години ще трябва да се реши кои от тези мерки ще продължат да се прила- гат, какви нови ще се начертаят и да се финансират с разполагаемия ресурс, без да се превишава ограничителят за 3,0 % бю- джетен дефицит и само постепенно и кон- тролирано да се повишава публичният дълг през следващите кризисни години до 25-27 % от БВП.

4. Средно- и дългосрочни мерки на алтернативната политика:

- През 2012-2013 г. да се пристъпи към из- работване на **Стратегия за догонващо икономическо развитие на България до 2030 година**, съгласувана със стра- тегията "Европа 2020". Тя следва да се

Статии

утвърди от правителството, от Народното събрание и да се превърне в гържавен законодателен акт, с който да се съобразяват в бъдеще всички действия на българските власти. Тази идея може да бъде разширена и да прерастне в **Стратегия за ускорено социално-икономическо, научно-техническо и културно развитие на България до 2030 година**. Разработката на такава стратегия изисква голям интелектуален потенциал и многодисциплинарен подход. С подобна задача у нас може да се справи само Българската академия на науките, съвместно с някои университети.

- Стратегиите за развитие на отделни сектори и дейности (демография, енергетика, индустрия, земеделие, инфраструктура, образование, наука, иновации, опазване на околната среда, регионално развитие, икономично използване на водните ресурси, хранителен проблем, туризъм и т.н.) **да се изготвят само на основата на общата национална стратегия за развитие**. По този начин ще се осигури координирано развитие на отделните сектори и дейности, обслужващо постигането на целите и приоритетите в националната стратегия. Сега у нас има десетки самоцелни секторни стратегии, без обща национална стратегия. Такива частични секторни стратегии са безполезни, а в някои случаи и вредни.
- **Главни стратегически цели на икономическата политика** на България да бъдат: ускореното догонващо устойчиво развитие, повишаването на заетостта, ликвидирането на бедността, ограничаването на социалната поляризация, опазването на околната среда, смекчаването на демографската криза, повишаването на конкурентоспособността, пълната равностойна интеграция в ЕС.

- В рамките на концепцията за "зеления" растеж в следкризисната икономика на България само растежът на БВП няма да е достатъчен⁵. Има опасност от възстановяване на предкризисното производство без симетрично възстановяване на предкризисната заетост. Наричат го "възстановяване с безработица". **Икономическият растеж обаче не е заместител на растежа на заетостта**. Икономика, която не осигурява икономически ефективна пълна заетост няма перспективи за трайно и безконфликтно развитие. Следкризисната заетост у нас може да е по-малка по брой, в т.ч. и по демографски причини, но трябва да е с по-модерна професионална структура, по-висока квалификация, по-производителна и по-мобилна. Българските училища и университетите трябва да подготвят такава работна сила.
- **Създаването на съвременен човешки и интелектуален капитал е приоритет над приоритетите** в следкризисната ни икономика. България трябва да направи важна крачка към икономиката на знанието. Тази ориентация няма алтернатива. Качеството на нашата работна сила обаче сега е ниско и се влошава поради дефекти в образованието и огромното изтичане на мозъци. Българската гържава засега само наблюдава тези процеси, без да им противодейства с активна политика в областта на здравеопазването, образованието, науката, иновациите, с осигуряване на по-добри условия за работа и живот, които да ги привличат да останат в България. Предстои огромна работа за преодоляване на изостаналостта в тази област. А от това зависи бъдещото ни развитие.

⁵ По тези въпроси и проблемите, изложени в следващите точки, за повече подробности виж публикации №№ 43,71,120, 161 в моя сайт в Интернет на посочения на с. 9 адрес.

- Преодоляването на тази изостаналост ще изисква **големи усилия, огромни ресурси и много време**. При пълна мобилизация на националната енергия решаването на такава импозантна задача изисква поне 20-30 години. Нейното решаване през следкризисните години се затруднява допълнително от погрешната държавна политика през последните 20 години и особено сега – по време на кризата. Всичко това налага изработването на държавна стратегия в тази област с конкретни финансово осигурени и ешелонирани във времето мерки.
- Следкризисната българска икономика трябва да притежава **съвременни секторни, отраслови и продуктови структури**, осигуряващи висока ефективност. Това може да стане със съвместните усилия на правителствата и на компаниите от частния и държавния сектор у нас, в страните от ЕС и извън него. Още сега трябва да се подготвят бъдещите международни съюзи за производствена специализация и коопериране между компаниите и договаряне на български с европейски и други чуждестранни компании за наше участие като подизпълнители с доставки на компании за произвеждани от тях сложни продукти; за активизация на вътрешноотрасловото, междуфирменото и вътрешнофирменото производствено коопериране; за преместване на техни производствени мощности у нас. Ще намалява делът на селското стопанство, на добивната промишленост, на традиционните отрасли на преработващата промишленост и на услугите. Ще възникват нови отрасли и подотрасли в традиционните сектори.

Най-интензивно ще бъде преструктурирането на продуктово равнище, изразяващо се в увеличаване дела на високотехнологичните и среднотехнологичните и чувствително намаляване дела на

нискотехнологичните продукти. Ще се появяват и развиват нови продукти с високо съдържание на квалифициран труд, с ниска енергоемкост, материалоемкост и капиталоемкост. Ще се съкращава икономическият жизнен цикъл на продуктите и ще се ускори тяхното обновяване. Те ще трябва да отговарят на все по-строги здравословни и екологични стандарти. Ще бъдат все повече приспособени към потребностите на възрастовите групи и личните предпочитания на отделни групи от населението по съответни признаци. В жилищните и служебните сгради ще се въграждат все повече уреди и апарати, подобряващи уюта за живот и работа. Ще се повишава персонализацията на продуктите и услугите. Нужна е модерна индустриална политика с фокус върху иновациите, новите технологии и стимулиране на предприемачеството.

България има нужда от **дългосрочна стратегия за развитие на земеделието**, за рязко повишение на неговата производителност и конкурентоспособност. Има всички основания да се очаква изостряне на хранителния проблем в световен, европейски и национален мащаб през следващите десетилетия. Трябва да си изясним как този глобален процес ще засегне България и да намерим най-подходяща за нас икономическа ниша. Едно от най-перспективните направления е специализацията в **производството на екологично чисти хранителни и други продукти**, основани на традиции, благоприятни климатични условия, относително чисти почви и бързо нарастващо търсене през следкризисните години и десетилетия.

В следкризисна България има благоприятни условия за развитие на международен стопански туризъм – крайморски, планински, балнеологичен, селски, културен. Неговият потенциал не трябва да се преувеличава и да се превърща във фокус за бъдещото ни развитие, но като имаме предвид, че с досегашните си инвестиции

той осигурява ежегодно стотици милиони евро нетни постъпления и заетост на 130-140 хил. души в разгара на туристическия сезон, развитието му трябва да продължи. Редица други важни отрасли на промишлеността, строителството, селското стопанство, транспорта не постигат подобни резултати.

Трябва да си даваме сметка, че туризмът в сегашния му неразвит и деформиран вид и посредствени качествени характеристики, не може да бъде траен дългосрочен приоритет. **Такъв приоритет може да бъде само туризмът** с модерна и природосъобразна материална база, разностранност, комплексност, високо качество на обслужването, модерна инфраструктура, съобразеност със съвременните екологични изисквания, лична и имуществена сигурност, отговаряща на изискванията на туристите с висока платежоспособност. Той обаче може да играе по-важна роля като източник на валута и трудова заетост от престижни на пръв поглед индустриални и други отрасли в кратко- и средносрочен хоризонт и да запълни в този смисъл празнина, което друг отрасъл не може да направи. Това ще позволи да се спечели време, докато се развият и разгърнат най-нови и най-перспективни от икономическа гледна точка високотехнологични производства и отрасли и се осъществи голямата комплексна модернизация на икономиката.

Непосредствена задача на туристическия бизнес и на държавата е да преодолее негативните последици от презастрояването на туристическите комплекси; да разнообрази и подобри чувствително качеството на услугите, което ще привлече по-заможни чуждестранни туристи; да подобри времето използване на материалната база; да активизира рекламната дейност в чужбина и да се опростят визовите и други формалности. Така ще се спечели време, което трябва да бъде използвано за ускорена структурна и технологична

модернизация на икономиката, водеща до чувствително повишаване на конкурентоспособността на българските стоки. Както вече споменах, това ще изисква много време и огромни средства. Тази празнина може да бъде запълнена само от един модернизирани туристически сектор.

Полагане на максимални усилия за **защита на фундаменталните интереси на България като член на ЕС**, а също и за намиране на най-изгодно място за нашата страна в новия световен финансов и икономически ред, който предстои да бъде създаден през следващите години. Българските власти и обществото трябва да си дадат сметка още сега, че светът и Европа ще извлекат много сериозни поуки от настоящата криза, че глобалната и европейската икономика ще бъдат различни през следващите години и десетилетия. Това е **една от причините, които налагат бързо изпреварващо изработване на дългосрочна стратегия за догонващо развитие на България до 2030 година, за която стана дума по-горе.**

България трябва да има своя стратегия по жизнено важни национални интереси в рамките на ЕС и да умее да ги отстоява, като се договаря гъвкаво с други страни от Източна Европа със сходни на нашите интереси. Това е особено актуално сега – в рамките на опитите за подобряване на финансовата стабилност по пътя на съкращенията, като се подценява по-ефикасният път – чрез стимулиране на устойчивия растеж и заетостта.

Заедно с другите страни членки, **България е изправена пред много сериозно предизвикателство**: от една страна е обективно необходима по-висока интеграция на националните икономически политики в рамките на ЕС. От друга страна, тази интеграция неизбежно отнема части от националния суверенитет и от правата на суверена – народите на страните членки да вземат най-важните решения по иконо-

мическата и социалната политика на своите държави. Как да се постъпва при възникване на остри конфликти между двете еднакво важни гледни точки? Възможни ли са компромиси между тях? Могат ли тези проблеми да бъдат решавани чрез гласуване в Брюксел или трябва да се търсят други решения?

Следкризисната българска икономика трябва да бъде още повече интегрирана в общия европейски пазар. България ще продължи да хармонизира своето стопанско законодателство с това на ЕС. Сегашната унификация в паричната политика (в рамките на еврозоната) ще се пренася все повече в бюджетната политика, външнотърговската политика, политиката на доходите и заетостта, енергийната политика, политиката по опазване на околната среда, в различните направления на социалната политика и т.н. Хармонизацията на законите и подзаконовите актове, която е общо взето задоволителна на хартия, трябва да се пренесе и в прилагането на законодателството у нас, което сега е незадоволително.

Българските власти трябва да положат много повече усилия за подобряване **усвояването на европейските фондове**, което засега е незадоволително. Така беше и с предприемаческите фондове. Същото се очертава и със структурните и други фондове през следващите години, включително и през новия бюджетен цикъл 2014-2020 г. Лошото усвояване през текущия бюджетен цикъл може да стане основание за Европейската комисия да предвиди за България по-малко средства за следващия цикъл. Едва ли е нужно да се напомня отново за изключителното значение на тези средства за бедна страна като нашата!

Българските представители във всички органи на Европейския съюз (Европейски

парламент, Европейски съвет, Европейска комисия, Европейски икономически и социален съвет, Съвета на регионите, Европейска сметна палата, Европейски омбудсман и т.н.) **трябва да защитават по-добре интересите на България и на българските граждани.** Българските държавни институции да се договарят с институциите на други малки и средни страни членки, особено от Централна и Източна Европа, за защита на общите ни интереси при гласуванията по важни документи в институциите на ЕС по новите правила на Лисабонския договор, по прилагането на Фискалния пакт, по правилата за участие във фонда за финансова стабилизация, по размера и структурата на новия общ бюджет на ЕС за 2014-2020 г., за ускорено изравняване на европейските помощи за земеделието между новите и старите членове и във всички други области. Народното събрание да се възползва в максимална степен от по-големите си права по Лисабонския договор за защита на икономическите и други интереси на България.

Ръководителите на десни партии в Европа с неохота приложиха частично някои кейнсиански мерки за спасяване на финансови институции и за стимулиране на вътрешното търсене през 2008-2009 г. Дълговата криза в няколко южноевропейски държави беше добър повод за тях да наложат преждевременен обрат към силно рестриктивна политика, пренебрегвайки основните поуки от последната световна криза. В резултат на това **Европа навлизе в нова рецесия**, която може да се превърне и в остра финансова криза и да предизвика икономическа стагнация през настоящото десетилетие. В рамките на своите скромни възможности България трябва да се подготви навреме за предизвикателствата на новата криза⁶;

⁶ За повече аргументи по тези проблеми виж публикации №№ 178, 184, 185, 186, 188, 190, 191, 197, 198, 200 в моя сайт в Интернет.

При нарастващата световна конкуренция **гържавните граници стават все по-малки** за нормално функциониране на високо ефективни национални компании във всички отрасли. Национални стопански компании в малки страни като нашата – в различни отрасли на промишлеността, авиокомпани, шосейни, речни и морски транспортни компании, строителни компании, търговски вериги, банки, застрахователни дружества, фондови и стокови борси, пенсионни и инвестиционни фондове и т.н., са все по-малко перспективни. Те трябва да се сливат в **мощни европейски или на група европейски страни стопански корпорации** при запазване на конкуренцията между тях. Държавата трябва да подпомага и ускорява тези процеси.

Следкризисната българска икономика има нужда от **рационално съотношение между финансовия и реалния сектор**. Една от поуките от световната криза е, че през последните десетилетия беше допуснато първерзно свръхразвитие на финансовия сектор с нарастващи елементи на паразитизъм и дълбоко вкоренена нестабилност, както и недостатъчно развитие на реалния сектор. Подобни деформации имаше и у нас. България трябва да извлече поуки и в това отношение. Навярно ще се наложи корекция в схващането за изпреварващото развитие на услугите, най-вече на финансовите услуги, в полза на материалното производство и особено на модерните отрасли на промишлеността и съвременните отрасли на материалните и други услуги.

Ускорено развитие на **здравеопазването**, подобряване на неговото качество и осигурен достъп на всички граждани до качествени здравни услуги, при водеща роля на гържавата. Здравеопазването не може да бъде подчинено на финансови критерии, а болничните заведения да са търговски дружества. **Здравето не е стока**. Качеството на работата на болничните заведе-

ния трябва да се оценява по успешността в лекуването на болните, а не по тяхната рентабилност, както е сега. По заболявания и смъртност в най-важните области на здравето България заема челно място. Излизането от тези злокобни класации трябва да стане реален приоритет в здравната политика на българската гържава.

Форсирано развитие на **модерна комплексна инфраструктура** от вътрешно, регионално и междурегионално значение. Без съвременна инфраструктура не е възможно успешно развитие на индустрията, земеделието и услугите. Следкризисната икономика ще се нуждае от модерна комплексна инфраструктура: транспортна, техническа, информационно-комуникационна, петроло-, газо- и продуктопроводи, енергоразпределителна, водосборна, водоразпределителна, водозащитна, водоотводнителна, антиерозионна, екологична, социална и т.н. България има нужда от "интелигентна" транспортна инфраструктура, "интелигентни" енергийни мрежи, все по-голямо покритие със широколентов интернет.

Нашата инфраструктура сега е в окаяно състояние. Българските правителства носят отговорност за развитие на инфраструктурата не само пред своя народ, но и регионална, европейска и междуконтинентална отговорност поради кръстопътното ни географско разположение. Подценяването на развитието на инфраструктурата през последните 20 годишен период, ако бъде продължено и през следващите години, ще има тежки последици за бъдещото ни развитие. То може да провали, както става и сега, използването на огромния потенциал на кръстопътното ни географско разположение и от него да се възползват съседните гържави. В резултат на такова бездействие някои междурегионални и междуконтинентални инфраструктурни коридори вече ни заобикалят.

По-активна политика за **смекчаване на последствията от демографската криза**, а след 20-25 години – за нейното евентуално овладяване. Засега по тази фундаментална за България тема повече се говори, отколкото се действа. Отделни автори препоръчват пасивна гържавна политика в областта на демографията, което аз не споделям. Някои автори пишат: "Не застаряваме, а се топим". Твърде малко се прави за повишаване на раждаемостта, за намаляване на смъртността, за стимулиране имиграцията на квалифицирани хора от компактните български общности в чужбина, за ограничаване на емиграцията с икономически средства. При сегашната пасивна политика е заплашено самото съществуване на България като народ и гържава към края на настоящото столетие.

Ускоряване на **реформите в образованието и науката**. Известно е, че без съвременно образование и развита наука не е възможно създаването на икономика, основана на знанието. А без такава икономика не е възможен икономически и социален прогрес. Тази очевидна истина не се оценява от българските правителства през последните 20 години. Качеството на образованието и науката е ниско и продължава да се влошава. Необходимо е развитие на модерно образование, синхронизирано на всички равнища – от предучилищното и основното до висшето, и на пожизнено обучение, с достъп на всички деца и на по-възрастното население.

Това също означава **развита фундаментална и приложна наука**. Като малка страна сме длъжни да изберем само няколко приоритетни направления за развитие на фундаментална наука и да концентрираме усилията си върху приложните научни изследвания и създаване на мощна съвременна иновационна система, която да запълни празнината, възникнала преди 20 години със закриването на отрасловите институти за приложни изследвания и

внедряване. И тук България силно изостава. Всичко това налага дори в тежките кризисни години българската гържава да отдели достатъчно средства за образование, наука и иновации. Вече 20 години тя не прави това и сме на едно от последните места между страните – членки на ЕС. Не го прави и сегашното правителство, като в името на балансирания текущ бюджет съкращава поголовно средствата за тези сектори.

Българската наука трябва да се развива бързо и да е добре финансирана от гържавата и от частния сектор. При отделни сега средства за научни изследвания около 0,15 % от БВП (при 1,90 % в ЕС-27 и 3-4 % в някои страни членки), към 2020 г. те трябва да достигнат у нас 2,0-2,5 %, при очаквани средно за ЕС – около 3,0-3,5 %. Половината от финансирането на науката трябва да се поеме от частния сектор. В БАН следва да се изберат няколко приоритетни направления за фундаментални изследвания. Изследванията да се провеждат от стационарни и проектни колективи, при подходящо съотношение между тях. Да се засилят връзките между БАН и университетите като вниманието им се съсредоточи върху приложните изследвания.

Макар че е пропиляно много време, ако искаме България да има солиден човешки и интелектуален капитал през следкризисните години и десетилетия, **тази грешка трябва да бъде поправена бързо**. Корекцията трябва да започне още сега. В рамките на умерен бюджетен дефицит до 3 % от БВП никакви текущи бюджетни съображения не могат да оправдаят занемарването на здравеопазването, образованието, науката и иновационната система. Развитието на тези системи е много по-ценно национално благо от балансирания за тяхна сметка текущ бюджет. България ще плати много висока цена през следващите години и десетилетия ако продължава тази погрешна политика.

Следкризисната икономика ще се основа на най-модерни технологии: информационно-комуникационни, био- и нанотехнологии, екологично чисти и енергоспестяващи технологии, технологии за нови материали, за нови източници на енергия и т.н. Нашата икономика е силно изостанала в това отношение. Много висока е материалоемкостта и енергоемкостта на нашата продукция. Ниско е съдържанието на квалифициран труд. Миниатюризацията на продуктите изостава.

Технологичната модернизация изисква мощна иновационна система. Иновационният ни потенциал обаче е малък. Това ограничава възможностите за създаване на собствени технологични новости и за разпространение и усвояване на вносните. Необходимо е правителството, съвместно с бизнеса и с научните институции – БАН, Селскостопанска академия, университети и др., да пристъпи към подготовка на **цялостна програма за нови технологични разработки у нас и особено за вноса им от чужбина**; за създаване на необходимата материална, човешка, финансова и институционална инфраструктура за тяхното разпространяване, усвояване и използване; за подготовка на необходимите кадри със средно и висше образование у нас и в чужбина; за изпращане на български учени, инженери, лекари, агрономи, икономисти, финансисти, управленци и други на специализация в напредналите страни; за привличане на наши висококвалифицирани специалисти от българската емиграция в чужбина; за създаване на специални центрове за високи технологии у нас; за избор на национални приоритети по всяко от тези направления, чиято реализация да се насърчава с икономически средства.

България е между най-изостаналите страни в ЕС в областта на новите технологии. Делът на собствените технологии, прилагани в нашата икономика сега е нищожен. Почти изцяло разчитаме на

вносни технологии. Ако бъде създаден бързо, необходимият иновационен потенциал делът на собствените технологии може да достигне 10-15 % към края на второто и през третото десетилетие. Вносните технологии ще бъдат винаги основният източник за България, но те няма да се разпространяват, усвояват и използват бързо и ефективно докато не бъде създадена тук мощна иновационна система. Главна функция на иновационната система за малка и изостанала България ще е по-бързото и добро усвояване, разпространяване и използване на вносните новости. Така ще бъде в продължение на десетилетия.

Задължително е и ускоряването на административната реформа, в т.ч. съкращения на дублиращи се и излишни централни и местни институции; електронизация на публичните услуги; децентрализация на административните компетенции, ново административно-териториално устройство на държавата.

Като член на Фискалния пакт, заедно с други източноевропейски страни, българското правителство да настоява за **промяна в критериите за плащанията в рамките на Европейския механизъм за стабилност (ЕМС)**. Страните – членки на еврозоната, с БВП на човек от населението до 75 % от средното за еврозоната да бъдат освободени от плащания. Ако останат сегашните критерии, приети от Европейския съвет на 25 март 2011 г. и потвърдени на 30 януари 2012 г., **България да не се присъединява към еврозоната**, защото членството в нея става неизгодно за нас.

България не трябва да възражава срещу повишаване на координацията на икономическата политика в рамките на еврозоната и на ЕС и срещу сближаването на данъчните системи, тъй като тези мерки са сърцевина на интеграцията в тази област. А без ускорена интеграция във всички области еврозоната и ЕС нямат бъдеще, нито пък шансове за успех във все по-ост-

рата конкуренция с глобалните икономически гиганти – САЩ, Китай, Япония, а след няколко десетилетия и Индия и Бразилия. Без ускорена интеграция ЕС е осъден да се превърне във второстепенен играч на световната политическа и икономическа сцена през следващите години и десетилетия. Поради това стратегическите общностни интереси трябва да имат предимство пред по-тесните национални и корпоративни интереси. Липсата на такова подреждане на приоритетите поставя под въпрос съдбата на еврозоната и на ЕС.

Да не се приемат исканията за включване на най-важни бюджетни параметри в Конституцията и изискването за квалифицирано мнозинство в Народното събрание за промяна на преките данъци. Тази политика дава едностранчиво големи привилегии на бизнеса и натоварва допълнително бедните и средните слоеве от населението. Това ще бетонира сегашната консервативна антисоциална и антиевропейска данъчна политика за години напред и ще я натрапи на бъдещи български правителства, въпреки волята на избирателите. Изискванията за максимално допустим бюджетен дефицит до 3 % и публичен дълг до 60 % от БВП са достатъчни за поддържане на финансова стабилност. Важното е да се спазват. А за това е нужна политическа воля, а не запис в Конституцията. Защото и сега има много текстове в Конституцията, които грубо се нарушават и Конституционният съд и обществеността не реагират на това.

Външната търговия ще играе много важна роля за икономическото развитие на следкризисна България. Нашият външнотърговски стокообмен по цени FOB беше 94 % от БВП през 2010 г. и 109 % по предварителни данни за 2011 г., което е

нормално за малка страна. Преобладаващата част от стокообмена и особено от износа ни сега е със страните от ЕС, а заедно с другите развити страни от ОИСР – около 75-80 %. Количествената и качествената характеристика на сегашния ни износ обаче е посредствена. На човек от населението ние изнасяме 4-5 пъти по-малко от Словения, Чехия, Словакия и Унгария и 13-15 пъти по-малко от Белгия и Холандия.

В структурата на износа по начин на използване ще трябва да расте дялът на високотехнологичните и среднотехнологичните продукти и услуги с висока добавена стойност, за сметка на нискотехнологичните (суровини и първично преработени материали) с ниска добавена стойност. Без такава структурна модернизация България няма шансове за намаляване на дефицитите в търговската и текущата сметка на платежния баланс, за ускорено икономическо развитие и пълноценна интеграция в общия европейски пазар. За такава модернизация у нас се говори и пише отдавна, но малко се прави. А тя изисква много време (15-20 и повече години) и огромни средства, с каквито не разполагаме поради ограничено вътрешно натрупване и очаквания по-малък приток на ПЧИ през следкризисните години.

Сега е времето да се обмисли внимателно каква ще е **географската ориентация на износа ни**. Главно направление на нашия износ и в бъдеще ще са страните от ЕС. Това обаче не е достатъчно. Анализът на износа на развитите европейски страни показва, че наред с вътрешнообщностния износ, те поддържат много активни търговски връзки и със страни извън общността – САЩ, Китай, Япония, Русия, Бразилия, Турция, арабски страни и т.н. България трябва да постъпва по същия начин. През

2010 г. 39,1 % от нашия износ е бил за трети страни, т.е. извън ЕС, а през 2011 г. по предварителни данни – 37,7 %.

Център на най-активно икономическо развитие като количество и качество през следващите десетилетия ще бъде Азия и особено няколко най-големи страни в региона. Освен към Европа, нашата външна търговия трябва да се насочи и към този регион. В най-едър план това са страните от голямата петорка БРИКС (Бразилия, Русия, Индия, Китай, Южноафриканската Република), а също и още няколко страни, предимно в източна посока: Турция, Иран, Арабските страни, Япония, Южна Корея, Виетнам.

Много важно е също повишението на гела на **вноса на високотехнологични инвестиционни стоки** от най-развитите страни за бърза технологична модернизация на нашата икономика. Без такава модернизация не е възможно увеличение на производството и износа на високо- и среднотехнологични стоки.

Желателно е да се подготви **стратегия за развитие на външната търговия**, в т.ч. по географски направления, по начин на използване на стоките, за междуетраслов и вътрешно отраслов стокообмен, условия на търговията и т.н. Конкретните решения по износа и вноса, разбира се, ще вземат съответните стопански субекти, но гържавата може и трябва да им помага, предимно чрез създаване на подходящи условия за износ.

До 2008 г. преките чуждестранни инвестиции (ПЧИ) в имоти и наемогателска дейност, в търговия и ремонт на автомобили и мотоциклети, в хотели и ресторанти и във финансово посредничество достигаха 70-75 % от общия приток на ПЧИ, а в здравеопазване, образование, наука, иновации и

други подобни – под 1,0 %. България няма полза от такава структура на ПЧИ. Трябва да се прилага **селективна политика за преките чуждестранни инвестиции** чрез стимулирането им в приоритетни за нас производства и региони и чрез антистимули за инвестиции в маловажни дейности. Такива антистимули се препоръчват дори в публикации на МВФ. Да не се допускат ПЧИ в екологично вредни производства.

Да се привличат активно **водеещи световни високотехнологични компании** и така да се създават условия за завръщане на част от нашите специалисти от чужбина. Те ще се върнат, ако им се осигурят поне сравними условия за работа и живот тук. Дори най-щедро разходване на пари за привличане на висококвалифицирани българи от чужбина е оправдано, като се има предвид, че тяхната ефективност ще бъде много висока и възвращаемостта на вложените средства много бърза. Това налага и привличане на квалифицирани специалисти от българските общности в чужбина – Македония, Сърбия, Молдова, Украйна и други страни.

Трябва да се прекрати сегашното бездействие и/или пасивно изчакване на нашата гържава и на българските фирми да бъдем потърсени от чуждестранни високотехнологични корпорации. При повишената активност на другите страни сме обречени на още по-голямо закъснение във формирането на следкризисните структури на нашата икономика с тежки последствия за нейната конкурентоспособност и бъдещо развитие.

Всички наши региони са между най-изостаналите в ЕС. А Северозападният е най-изостанал от всички. Трябва бързо да се изработи **модерна стратегия за регионално развитие на България**, с която да

се създават условия за смекчаване на растящата регионална поляризация и обезлюдяване на цели региони. Държавата да провежда активна регионална политика, като преразпределя ресурси от централния бюджет и от богати и силно развити региони към слабо развитите. Да се погпомагат по-активно бюджетите на по-бедните общини с трансфери от централния бюджет. Да се провежда политика на синхронизирана децентрализация на отговорностите и на финансовите средства за тяхното осъществяване в регионите и общините.

Регионалната икономическа и социална поляризация у нас ще се засилва, особено в контекста на ускореното догонващо развитие. Ще се развиват всички региони, но най-развитите (Софийски, Варненски, Пловдивски, Бургаски и около няколко групи големи града) ще се развиват по-бързо от най-слабо развитите (Северозападен, Югозападен, Югоизточен, Североизточен, Родопски). Държавата не може и не трябва да пречи на тази диверсификация, но може и трябва да контролира и смекчава поляризацията. Инструментите за такава политика са добре известни.

Да се смекчи обезлюдяването на регионите. Това може да се постигне чрез подобряване на инфраструктурата, особено на пътищата от втора до четвърта категория, а също и на здравните, образователните, санитарно-хигиенните и други услуги в селските, планинските и полупланинските региони. По този начин ще се създават своеобразни здравни, образователни и други "котви" за задържане на населението в тези региони. Държавата да стимулира с икономически средства насочването на вътрешни и чуждестранни инвестиции към по-слабо развитите региони. Да се развива сътрудничеството между граничните ре-

гиони на България със съответните региони на съседните страни, като за целта се използват финансови ресурси от ЕС;

Следкризисната икономика на България трябва да е с много по-ниска енергоемкост на производството. Енергоемкостта на българската икономика сега е 3-4-5 пъти по-висока при използване на текущи пазарни цени, в сравнение с напредналите страни. Ние сме по-зле и от региони средно развити страни с БВП на човек от населението като нашия.

Ако започне стопанско оживление в света и особено в САЩ, Китай, ЕС, Япония, Индия, Бразилия и други страни след 2013-2014 г. ще се увеличи търсенето на енергоносители. Това ще ускори поскъпването на петрола, на природния газ и на другите енергоносители. То ще продължава през следващите години и десетилетия по много причини както по линия на предлагането, така и на търсенето и ще се превърне в главна пречка за развитието на страни с енергоемка икономика, като нашата.

Това налага изготвянето на **стратегия за рязко намаляване на енергоемкостта на нашата икономика** през следващите 10-15-20 години, а и в по-далечна перспектива. Както вече посочих в началната част на статията, трябва да се пристъпи към масова топлинна изолация на частните и обществените сгради, подпомагана още по-активно от държавата с икономически мерки.

България няма шансове за успешно развитие със сегашната енергоемкост на производството, при положение че внася над 70 % от първичните енергоносители. Магистралният път към по-ниска енергоемкост в стопанския сектор минава през по-рационална отраслова структура и най-модерни енергоспестяващи технологии.

Статии

България трябва да се въздържа от развитие на високо енергоемки отрасли, като черна и цветна металургия, тежка химическа промишленост и др. и да ограничава дейността на съществуващите. Трябва да се форсира развитието на високотехнологични и висококачествени продукти, с ниска капиталоемкост, енергоемкост и материалоемкост и с голямо съдържание на сложен труд.

Държавата не може да нарежда на бизнеса какво да развива или да не развива, но може да използва активно икономическите инструменти като стимули и антистимули, а също и да му предоставя компетентна информация за световните технологични тенденции. Най-ефикасният инструмент за въздействие е цената на енергията. **Повисоката цена принуждава към пестене на енергия, а ниската цена насърчава разхищението.** Разбира се, цената не бива да се повишава произволно, защото това ще има и негативни ефекти. За същата цел може да се използва данъчната политика, а също и наказателните тарифи за увреждане на околната среда по принципа "плаща замърсителят". Защото, като правило, енергоемките производства са и екологично вредни.

Трябва да бъде преразгледана концепцията "България – енергиен център на балканите" и политиката за производство на електроенергия за износ. Износът на енергия може да продължи само ако се докаже, че инвестициите за производство на такава енергия са по-ефективни от използването им за производство и износ на други продукти и услуги. Предварителните му оценки подсказват, че алтернативните варианти навярно ще са за предпочитане от икономическа гледна точка.

Конкурентоспособността на нашата

икономика е най-ниска в ЕС. България е на 74-о място по обща конкурентоспособност от 142 обхванати страни в доклада на Световния икономически форум за 2011-2012 година.

Особено тревожно е, че **България е между най-изостаналите страни в света** по качеството на управление и по важни показатели за **качеството на функциониране на фирмите**. По качество на функциониране и управление на нашите предприятия заемаме между 80-о и 135-о място. Поради характера на дейността на фирмите и слабата прозрачност за тяхната дейност това е по-малко известно на обществеността, за разлика от макроикономическото управление. Загубите на България от лошо управление и последващи фалити на фирми са много големи.

Главна отговорност за подобряване на управлението и повишаване конкурентоспособността на фирмите носи **частният бизнес**. Той обаче едва ли ще се справи сам с голямата изостаналост в тази област. Налага се **спешна помощ от държавата** чрез инициативи за подобряване обучението на управленски кадри на фирмено ниво в средните училища и университетите; създаване на система за постоянно повишаване и освежаване на квалификацията на фирмените ръководства у нас, включително и чрез кратко- и средносрочни курсове; активизиране на сътрудничеството между БАН и университетите, от една страна, и стопанските организации – от друга, в тази област, а също и за нови технологични, управленски, пазарни и други разработки и тяхното бързо внедряване; ползване на помощ от други страни членки на ЕС.

Без подобряване на фирменото управление и на качеството на функциониране на фирмите през близките години България рискува да остане и в бъдеще последна или

между последните в ЕС и Европа по производителност и конкурентоспособност. Защото **не е възможна висока конкурентоспособност на макроравнище при ниска фирмена конкурентоспособност.**

Високата макроикономическа конкурентоспособност се формира отгоду нагоре главно във фирмите. Годините на кризата трябва да се използват за повишаване квалификацията на фирмените управленски кадри, а и на целия персонал. Икономите от такава дейност ще ни струват много скъпо.

В управлението на икономиката трябва да се придържаме към фундаменталния принцип, че **финансовата и социалната стабилност са еднакво важни.** Без социална стабилност не е възможна трайна финансова стабилност. Няма по-опасна експлозивна смес от стагнация в производството, висока безработица, масова бедност, социална и етническа поляризация, политическа конфронтация. А всичко това присъства у нас. Въпреки пословичното търпение на българите, ако сегашната рестриктивна политика продължава и се премине нивото на социална поносимост може да се достигне критичната точка на социалното прикипяване. Това би означавало край на всякаква финансова стабилност. Защото продължителната висока безработица и бедност е не по-малко опасна от продължителната висока задлъжнялост.

Надценяването на финансовата стабилност и подценяването на социалната стабилност се проявява и в предложенията за конституционната им регламентация. Настоява се допустимите нива за бюджетен дефицит и публична задлъжнялост да се запишат в конституцията, а никой не предлага същото да се направи за не по-

малко важни социални показатели, като максимално допустима безработица – до 6 или 8 % и максимално допустимо равнище на бедност, примерно до 10 % от населението;

По принцип, рационалността на частното предприятие и частната инициатива не може да се отрича. **Частното предприятие, обаче се оказва неподходящо в социално ориентирани и монополни дейности.** Всеки монопол е лош, но частният монопол е най-лош. Затова трябва да се преустанови приватизацията на такива дейности: електроразпределение и електрооснабдяване, топлоснабдяване, водоснабдяване, чистота, вътрешен градски транспорт, железопътен транспорт, големи болници, здравноосигурителни и пенсионни фондове. А приватизираните, които нарушават грубо законите и приватизационните договори, да се върнат обратно на общините и държавата, съпроводено от наказателно преследване на виновните лица.

Теоретична основа на икономическата политика на българската държава трябва да стане модерното кейнсианство, защото глобалната криза е категорично доказателство за провала на неоконсервативната школа⁷. България следва да се развива като **демократична държава с регулирана социална пазарна икономика**, а не с напълно свободна пазарна икономика, пропагандирана от либертарианците и консерваторите, каквато съществува само в примитивните учебници по икономическа теория. Сегашната глобална криза го доказва за пореден път. Пазарът е едно от най-великите творения на човешката цивилизация, но не и свободният нерегулиран пазар. Пазарният фундаментализъм се провали. Игва времето на пазарния реализъм.

⁷ За повече подробности виж J. Stiglitz, "The End of Neo-Liberalism", Project Syndicate, July 2008; J. Stiglitz, "The Triumphant Return of John Maynard Keynes", Project Syndicate, December 2008.

Ключът за решаване на вековния проблем на нашата изостаналост е ускореното догонващо икономическо развитие⁸. Важността на такъв тип развитие нараства още повече поради нанесените ни поражения от икономическата криза. В някои отрасли и подотрасли на промишлеността, строителството, транспорта, съобщенията, селското стопанство и услугите по равнище на производство през 2009 г. сме се върнали 5-10-15 години назад. Това връщане тепърва предстои да се навакхва.

В нашата **"Стратегия за догонващо икономическо развитие на България до 2020 година"**, публикувана през 2003 г. направихме препоръки за държавна политика и очертахме икономически, социални и други ориентири за догонващото развитие към 2020 г. и (по БВП) до 2050 г. Моите анализи показват, че към края на 2011 г. България изостава от препоръчаните стратегически ориентири и като цяло – засега има недостатъчно бързо догонващо развитие на национално равнище. Стъпката на догонване е все още малка⁹. България продължава да е най-изостаналата в ЕС в социално-икономическо отношение. На регионално ниво най-бедните региони в ЕС пак са у нас.

Темповете на догонващо икономическо развитие трябва да се ускорят през следващите години. Преодоляването на голямата социално-икономическа изостаналост няма алтернатива. България е без перспектива за достойно бъдеще ако се примири през следващите години и десетилетия да остане последна или между последните в ЕС по най-важните икономически показатели. Да се излезе от това незавидно място ще

бъде много трудно – **на границата между възможното и невъзможното**, защото сме там вече около 100 години. Разбира се, България се развива, но другите страни и народи правят същото, дори по-добре от нас. Ако в края на 1990-те бяхме на сходни изходни позиции с Полша, Словакия, Унгария, сега изоставаме от тях с 10-15 години. А от средното равнище на ЕС-15 изоставаме с 40-45 години. Преодоляването на тази изостаналост е възможно само чрез ускорено догонващо развитие. Това означава нашите темпове на растеж да изпреварват средните темпове на ЕС 2,3-2,5 пъти.

Концепцията за догонващо икономическо развитие беше развита за първи път в нашата "Стратегия за догонващо икономическо развитие на България до 2020 година". Неёно логично продължение е "Догонващо икономическо развитие – стратегия и реалности", публикувана през 2006 г. Всички основни постановки на стратегията по приоритетите, целите, средствата и темповете на развитието остават валидни и сега, с единствената разлика, че настоящата криза прави още по-трудно тяхното постигане.

В Стратегията са разработени шест сценария за растежа на БВП. Според смятаня от нас за най-реалистичен сценарий Е, ако в страните от ЕС-15¹⁰ БВП на човек от населението нараства средногодишно с 2,5 %, а в България с 5,5 % от 2001 до 2020 г., с 4,5 % за 2021-2030 г., с 3,5 % за 2031-2040 г. и с 3,0 % за 2041-2050 г. към 2020 г. ще достигнем около 55 % от тогавашното равнище на ЕС-15, а към 2050 г. около 78-80 %. Изказванията на високопоставени наши

⁸ За повече подробности виж Ив. Ангелов с колектив, Икономиката на България и Европейският съюз. Стратегия за догонващо икономическо развитие до 2020 година, 354 стр., София, ноември 2003 г. и Ив. Ангелов с колектив, "Икономиката на България и Европейският съюз. Догонващо икономическо развитие – стратегия и реалности", 460 стр., Издателство на БАН, София, декември 2006 г. В моя сайт в интернет – публикации №№ 43 и 71.

⁹ Това е понятие и мерна единица, въведена за първи път от нас за проверка на темпа на догонващото развитие. Под "стъпка на догонване" разбирам с колко процентни пункта намалява изоставането за една година.

политици, че към 2020 г. България ще се превърне в средно богата европейска страна, нямат никакви основания. И тогава България ще бъде между последните страни в ЕС по БВП на човек от населението, а също и по най-важните икономически, социални и други показатели

Заклучение

Фундаменталната стратегическа социално-икономическа цел на България е повишаване качеството на живота на хората чрез модернизация на икономическата и социалната система, в условията на положане основите на обществото на знанието и ускорената интеграция в ЕС.

С разполагаемата информация към текущия момент може да се каже, че се очертават **два етапа в икономическото развитие на България** през следващите двадесетина години:

Първо, окончателно и необратимо излизане от настоящата криза. Това може да се постигне през следващите 3-4 години с помощта на предложените в началото на статията спешни мерки. Критерий за приключване на този етап може да бъде постигането на стабилен устойчив растеж в порядъка на поне 4-5 % в продължение на няколко години; намаление на безработицата до 5-6 %; чувствително повишение на реалните доходи и ограничаване на по-нататъшното доходно разслояване в обществото.

Второ, нормално следкризисно развитие на България би могло да започне към

2015-2016 г. и да продължи през следващите 10-15 години. Но подчертавам, би могло. Сега никои не може да гарантира, че по-нататъшното икономическо развитие на България ще бъде тържествен непрекъснат икономически и социален възход. По-скоро – обратното. Като малка страна – член на ЕС, нашето развитие ще зависи във висока степен от развитието на общността, а нейното развитие – от процесите в световната икономика. Най-вероятно е това развитие да бъде съпроводено от колебания. Кога и какви ще бъдат тези колебания не подлежи на прогнозиране сега. Още повече, че през следващите години и десетилетия човечеството ще бъде изправено пред нови непознати предизвикателства. Наред с демографската и екологичната криза и непредсказуемите финансови колебания в развитите страни, се очакват много сериозни глобални проблеми с енергията, водата, храната и други ресурси, а също и евентуални геостратегически конфликти между големите държави.

Това, към което трябва да се стремим, е нашите средногодишни темпове на растеж на БВП и повишение на производителността на труда да бъдат 2,3-2,5 пъти по-високи от тези в ЕС. Конкурентоспособността ни да приближава постепенно средната в ЕС. Ако сега сме на 74-то място по обща конкурентоспособност в класацията на Световния икономически форум, към 2020 г. да бъдем в зоната на 60-65-то място, а към 2030 г. към 45-50-то място.

¹⁰ ЕС-15 означава ЕС, съставен от 15 страни членки. При изработването на Стратегията ЕС се състоеше от 15 страни и това беше единствената възможна база за сравнения. Това са най-развитите страни в общността преди присъединяването на 10-те страни от Централна и Източна Европа, на Кипър и Малта. За да има съпоставимост и сега правя сравненията с ЕС-15, защото с присъединяването на 12-те по-бедни страни средните показатели на ЕС-27 спаднаха рязко (за 2010 г. те са с 10,0 процентни пункта по-ниски от тези на ЕС-15) и постигането им от България е улеснено. Това обаче не е наша заслуга, а резултат от промяна в състава на статистическата съвкупност – еталон.

Теория на икономическите организации

Марчо Марков*

Резюме: В статията е направена историческа ретроспекция на развитието на теорията на икономическите организации през призмата на неoinституционалната теория. В хронологичен ред са разгледани възгледите на редица известни учени с принос за прилагането на транзакционния подход към изучаването на фирмата. Изведени са същностните черти на фирмата, разкрити са съдържателните ѝ характеристики, анализирани са видовете фирми, техните предимства и недостатъци. Доказана е тезата, че конкуренцията на пазара на организационните форми води до това, че на него оцеляват само онези структури, които в най-голяма степен отговарят на изискванията на икономическата среда.

Ключови думи: транзакционна теория за фирмата, права на собственост, специфични активи, пазар на организационни форми на бизнеса.

JEL: B25, D23.

Теорията на икономическите организации като раздел на неoinституционалната теория възниква в резултат на прилагането на категориите "права на собственост" и "транзакционни разходи" към изучаване на проблемите на фирмата.

В неокласическата теория понятието "фирма" фактически се отъждествява с понятието "производствена функция". Като следствие от това даже не се разглеждат такива въпроси като тези за при-

чините за съществуването на фирмите, за особеностите на тяхното вътрешно устройство и др. **Транзакционната теория на фирмата представлява от само себе си опит да се преодолее този опростенчески подход.** Нейното развитие върви под знака на няколко фундаментални идеи, свързани с имената на редица водещи икономисти (1).

Както е известно, за основоположник на транзакционния подход е признат американският икономист **Роналд Коуз** – лауреат на Нобелова награда за икономика за 1991 г. В своята статия "**Природата на фирмата**" (*Coase, R. The Nature of the Firm// Economica, Vol.4 №16, November, 1937, Pp. 386-405*), излязла през 1937 г., той полага началото на този революционен подход. Статията е призната за класическа, защото за пръв път разработва икономическия подход към изследване на организациите и изменя дотогавашните представи на хората за икономическата организация въобще.

Но в интерес на истината трябва да кажем, че хронологически първа е концепцията на американския учен **Франк Найт**, изложена в книгата му "**Риск, неопределеност и печалба**" (*Knigh, F. H. Risk, Uncertainty and Profit, 1921*). Като *отличителна черта на фирмата Найт приема отношенията на наемане на работната сила.* Според него тази организационна форма спомага за по-доброто разпределение на риска между работниците (стремящи се да избегнат риска) и предприемачите (неутрални към риска). Работниците са готови да се пог-

* Марчо Марков е доктор по икономика, доцент в категра "Икономикс" на УНСС, e-mail: mmarkov@unwe.acad.bg